

CSISZÁR ZOLTÁN

MARGARETHA CUBICULARI

GELSEI MARGIT (? – 1372)

BEVEZETŐ

A magyar jogtörténet az első hazai fiúsításnak (*praefectio*) I. Károly magyar király 1332. november 8-án, Visegrádon kiadott oklevelét (FEJÉR 1832/b: 592–596) tekinti. A fiúsítás intézménye a tradicionális jog elemeként valójában csak később alakult ki és vált gyakorlattá; Károly Róbert regnálása alatt más esetről nincs tudomásunk. A hivatkozott oklevél egy – ebben a korban egyébként nem ritka – hatalmaskodás elégtételeként a szokásjogtól eltérő öröklési privilégiumra vonatkozik. A privilégium kedvezményezettje „*Margaretha cubiculari*”, az 1324 és 1328 között országbírói tisztet betöltő Köcski Sándor unokahúga, Magyar Pál gimesi várnagy, az első magyar kincstartó felesége.

„*Margaretha cubiculari*” a figyelemre méltó jelzõt azonban nem csupán a hivatkozott privilégium miatt, és nem is a rokoni kapcsolatát tekintve érdemelte ki, hanem későbbi adományaival, alapításaival és birtokügyeinek vitelével. Birtokügyeit érintően szembetűnő a nagyfokú céltudatosság és gondosság, rendelkezéseit a korra jellemző mély vallásosság mellett a méltányosság és nagylelkűség jellemzi.

Margit asszonyra elsőként az Anjou-kor „hangyaszorgalmú” kutatója, Pór Antal figyelt fel, *Nemes Magyar Pálné asszony* című írása jelenleg is mérvadónak tekinthető. Bedy Vince *A pápoci prépostság és perjelség* című munkájában inkább csak a két alapításhoz tartozóan érintette az alapítónő életét. A közelmúltban a *Vasi Szemle* hasábjain Fülöp László *Gersei Margit, a pápoci prépostság alapítója* címmel megjelent munkája egy XVIII. században készített portré bemutatása kapcsán Margit asszony jelenkori névhasználatát vizsgálta.

A figyelemre méltó hölgy személye néha előfordul más környezetben is (pl. doktori értekezések, web-portálok); sajnos esetenként hibás adatokkal és feltételezésekkel, ezért talán nem lesz hasztalan az alábbi munka sem.

SZÁRMAZÁSA, JELENKORI NÉVHASZNÁLATA

Amit *Margaretha cubiculari* származásáról és életének első szakaszáról tudunk, azt az 1332. évi oklevél szűkszavú, lényegre törő tudósításából ismerjük. Az oklevél szerint apja László ispán, nagyapja András, dédapja Csapó. Apai nagybátyja Dénes, anyai nagybátyja a köcski Sándor ispán. A család lakóhelyét az oklevél „*Gelse*”-ként írja, ahol a hatalmaskodás nem megjelölt időpontjáig *Margaretha* családja és apai nagybátyjának a családja is élt. A két család közös lakhelye a jelenlegi Gersekarát részeként azonosítható.

A család a Vas megyei Nádasd (*Nadasd*) nemzetség egyik ágához tartozott, az ág származásrendjét már Pór Antal is közölte (PÓR 1889: 466). Az ág származása Csapó (*Chapou*, *Chapow*) ispánig vezethető vissza, akinek egy Simon nevű testvére is ismert felesége hitbérügye kapcsán (KARÁCSONYI 1901: 391). Csapó fiai közül Andrást egy 1283. évi oklevél (NAGY 1891: 232) már gelseiként (*Andreas filius Chapow de Gelse*), és már ispánként (*comes Andreas*) említi.

Gerse első okleveles hivatkozásának többnyire az 1272. évi „*predio Guersa*”-t tartják (DL 91121.). Ezen oklevél Csapó fiai, Andornak (*Andarnic*), Lőrinc (*Laurencius*) és András (*Andreas*) közötti adásvételt rögzíti – a két prédiomot (*Monurousd*, *Guersa*) Andornak és Lőrinc a legkisebb testvérüknek (*minori fratri*), Andrásnak adták el (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1873: 48). Az oklevélben említett *minori fratri Margaretha* nagyapja, aki ekkor már a család legjelentősebb tagjának tekinthető. András 1259-ben stájerországi érdemeiért István ifjabb királytól adományt nyert (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1880: 143) a Zala megyei Páhokra, 1270-ben a Domonkos-rend *confratere* lett (KARÁCSONYI 1901: 391), 1283 és az 1286. évi bizonytalan keltezésű oklevelek szerint a királyi fegyvernökök ispánja (SZENTPÉTERY 1961: 312, 368).¹

Az 1272. évi oklevél, az ágon belüli családkepződés első írásos bizonyítéka. A hazai történettudomány a családkepződés kezdetének az 1231. évi első területosztályt – a nemzetségi birtok szétoztása területi elkülönítéssel – tartja.

1292-ben gelsei András és fiai a monyoródsi prédiom harmadát és a Pókaföldet (*Poukafeldu*) elcserélik Andornak fia Péterrel (*Petrus*) a gelsei (*Golsa*) és alsári (*Olsaar*) prédiomokért, az egyezségben Péter Mákfa (*Makua*) iránti jogáról is lemond András fiai javára (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1866: 42). 1293-ban András ősi birtokaiból kiadja fiai osztályrészét, saját részére csupán egy Dráván túli birtokot tartott meg (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1876: 400). Még ugyanezen évben András fiai, András (*Andreas*), László (*Ladizlaus*) és Dénes (*Dionisius*) a fennmaradt monyoródsi (*Munorosd*) részüket is átengedték unokatestvérüknek, Lőrinc fia Márknak (*Mark*), a Páh (*Paach*), Gelse és Mákfa birtokokban lévő részei ellenében (DL 91140.) – (NAGY – STUMMER – RÁTH – VÉGHÉLY 1867: 86); (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1876: 399) –, így az egyezség következtében Gelse a három testvér birtokába került. A három testvér közül András 1302 után már nem szerepel a birtokügyekre vonatkozó iratokban – a későbbi dokumentumokból ítélve valószínűleg örökösök nélkül halt meg.

László és Dénes (*filii comitis Andree filii Chapow de Gelse*) 1314-ben átírták a Márkkal kötött 1293. évi egyezséglevelüket (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 110), és 1315 elején osztották fel maguk között Gelsét (NAGY 1878: 374). Ezen oklevél említi először

¹ Karácsonyi János hivatkozása valószínűleg téves, a jelzett utalás nem található.

azt a gelsei templomot – „*ecclesiam sancti Ladislai regis*” (NAGY 1878: 375) – is, amelyben rövid idővel ezután a sorsfordító esemény történt.

Margaretha jelenkori névhasználata nem egységes, névhasználati probléma más középkori személyek vonatkozásában is megfigyelhető. A családnevek kialakulása előtti személyek megnevezése nagyrészt szerkesztői attitűd kérdése, amely a névhasználat szabályaihoz való szerkesztői beállítottságot fejezi ki. A tulajdonnév viszont mindig azonosító jellegű név, így az olyan nevek használata, amely hibás beazonosítás eredménye, vagy hibás beazonosításra vezethet, nem elfogadható.

A korabeli oklevelek általában a férjére hivatkozva (*domina Margareta consors, magistri Pauli dicti magyar; nobili domina relicta condam magistri Pauli dicti magyar*) jelölik meg a személyt. Esetenként, illetve a személyesebb jellegű végrendeletekben, kiegészítve a származására való utalással is (*Nobilis Dominae Consortis Magistri Pauli dicti Magyar, Filiae videlicet Magistri Ladislai, Fily Andreae, Fily Chapou de Gelse, de genere Nádasd in Comitatu Castriferrei*).

Schogg Kristóf pápoci prépost az általa 1764-ben készített portré feliratára *Margaretha* nevét a Nádasd nembeli Gelsei Margitként (*Margaretae de Gelse de Genere Nádasd*) írta (PODHRADCZKY 1860: 266). Pór Antal életrajzi tanulmányában általában (nemes) Magyar Pálnéként nevezi, de írásában a Gersei Margit nevet is használta. Bedy Vince ötven évvel későbbi munkájában a Gelsey vezetéknevet választotta.

A Gelsei vagy Gersei vezetéknev használata egyaránt elfogadható, és megfelel a XIV. században kialakult nemesi családnev használati szokásoknak is. Mivel *Margaretha* gyermekkori lakhelyét a korabeli oklevelek általában Gelseként nevezik, nyilván a Gelsei változat tekinthető autentikusnak. Fülöp László a *Vasi Szemlé*ben megjelent írásában részletesen foglalkozott Margaréta jelenkori névhasználatával, majd a Gersei vezetéknev mellett foglalt állást.²

Nem szerencsés viszont a „Gersei Pető”,^{3,4} illetve a „Pető” vezetéknevek használata. Ennek fő oka, hogy Pető nem felmenője, hanem oldalági rokona, másodfokú unokatestvére és kortársa volt Gelsei Margitnak. A nemesi családnevek ebben a korban a magasabb társadalmi státuszt kifejező *de...* típusú előnevekből alakultak ki, az oklevelekben általánosan használt előnevek pedig mindig a nemes birtokára utaltak. Pető apja Márk gelsei birtokrészét már 1293-ban elcserélte unokatestvéreivel. Fiát, Petőt még 1373-ban is a „*peteu filius mark de makwa*” (DL 91799.) néven említik. Margit asszony 1369. évi adománya *Geerse* fele részét érintően, vélhetőleg Pető magatartása miatt meghiúsult (DL 91750.), bár ezt négy évvel később a Mezőlaki Miklóssal kötött egyezés alapján mégis sikerült megszereznie (DL 91799.).

Gersét Márk unokái, János és Tamás, 1399-ben kapták meg Zsigmond királytól (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1890: 295), így a Pető-ág névhasználatát valójában csak az 1399. évi adomány alapozta meg.⁵ A később bárói szintre emelkedett Pethő de Gerse családban három Margit is azonosítható, közülük a legismertebb gersei Pethő Margit 1640-ben halt meg Szécsényben – enyingi Török István, majd pedig telekesi Török Ferenc felesége volt.

2 Álláspontját viszont a jelenkori Gelsére alapozta: „Gelse Zala megyei település, ahol a családnak birtokai sohasem voltak.” Nem vizsgálta a Vas megyei Gersekarát XIII–XIV. századi névelőfordulásait.

3 Szende László a *Piast Erzsébet és udvara* című értekezésében Margarétát a „gersei Pető familia tagjaként” Gersei Pető Margit néven említi (185, 186. old.), de használja a Magyar Pálné nevet is.

4 F. Romhányi Beatrix a *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek* című értekezésében a gelsei Pető Margit, gersei Pető Margit és a Gersei Pető Margit neveket használta (92, 95, 118, 213, 388. old.).

5 Az 1399. évi adomány Petőt már „*Pethw de Gerse*” -ként említi.

ÉLETÉNEK ELSŐ SZAKASZA

„Árvának mülk a szava, lángol a ház,
Ostorszij gyorsan magyaráz.”

GHYMES

Bizonyára csak a véletlen játéka, hogy a Ghymes-együttes dalának fenti sorai pontosan fedik a néhai gimesi várnagy hitvesének, az 1332. évi oklevélből kirajzolódó gyermekkori tragédiáját.

A gelsei hatalmaskodás időpontjára, melynek során Gelsei Margit a családját elveszítette, a bevezetőben hivatkozott oklevél vagy más írásos forrás nem tartalmaz adatot. A vasvári káptalan előtt Margit apja és nagybátyja Dénes, 1315. január 28-án tett telekosztályt (NAGY 1878: 374). A hatalmaskodás során életüket veszítő testvérek birtokait (*Makua, Gelse, Zala* és *Paah*) Károly Róbert 1324. október 26-án eladományozta (BLAZOVICH 1993: 234). A győri káptalan jelentése a „koronára szállt” birtokokba történt beiktatásáról 1324. november 7-én kelt (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 175). Így a hatalmaskodás időpontja e két esemény közé tehető, de nagy valószínűséggel még a szalafői csata előtt lehetett. A szalafői csata datálása viszont szintén bizonytalan, 1317-ben és 1319-ben is lehetett (ENGEL 1988: 126).

Valószínűleg nem véletlen, hogy a két testvér birtokaira 1324-ben Magyar Pál gimesi várnagy – 1323-ban még a király apródja, 1324. december 20-án viszont már tárnoknagy (*maior tuarnicorum regis*) is – kapott adományt. Az adomány mögött egy a király környezetében lévő befolyásos személy gondoskodását kell látnunk, ugyanis az adományozottat az 1332. évi oklevél már az árván maradt Gelsei Margit férjeként említi. A gondoskodó személy Margit anyai nagybátyja, az 1324 ősztől országbírói tisztet betöltő Köcski Sándor, vagy talán a királyné Piast Erzsébet lehetett – a királyné Margit asszony későbbi birtokügyeire való befolyása egyértelműen kimutatható. Az ekkor 19 éves királyné udvarában már biztosan ott volt a vele közel egykorú Gelsei Margit, akiről való gondoskodást nyilván a feladatának is tartotta. Az 1332. évi oklevél szerint Margitot az égő udvarházból dajkájának serénysége mentette meg, a dajka említése azonban nem feltétlenül Margit kisgyermekkorát jelenti. Köcski Sándor 1328. évi halálakor Gelsei Margit már biztosan nagykorú volt, ugyanis az országbíró birtokainak fele része ekkor már az ő kezén volt zálogban.

A vasvári káptalan jelentése szerint Magyar Pál beiktatásának Lőrinc unokája, Márk fia Pető (*Pethew*) ellentmondott. Viszont az I. Károly átiratban fennmaradt, 1324. november 29-én, Visegrádon kelt oklevél szerint, miután ez miatt a király elé idézték, ellentmondását visszavonta (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 175), (DL 2765.).

Pető szerint a Magyar Pál részére iktatott birtokok valójában „*de iure et de facto*” őt illetik. A korai szokásjog alapján a nemzetségek a nemzetség ősfoglalású közös területét örökös joggal („*jure haereditario*”) bírták, a birtokok férfiágon öröklődtek és a férfiágon kihalt családok birtokai nem a királyra, hanem a nemzetségre szálltak vissza. Ezzel szemben esetünkben a Magyar Pál számára iktatott birtokokat a „koronára szállt” jelzővel illették. A nemzetségi birtok ősi jellegének változása már az 1222. évi Aranybullában kimutatható: „*Ha valamely nemes ember fiumagzat nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya kapja; a többivel azt mívelje, a mit neki tetszik.*” (DTT: 1222. évi IV. törvénycikk). A nőági öröklés a XIV. század elején már előfordul – az 1313-ban elhunyt Monoszló nembeli Egyed,

volt tárnokmester, végrendeletében fiú utód hiányában nőági örökösöket jelölt meg (ENGEL 1988: 107). Az Aranybulla rendelkezése – „*Ha pedig testamentom nélkül történik halála, valamely közelebb való atyjafiai vannak, azoké legyen, és ha teljességgel semmi nemzetsége nem volna, a királyra szálljon birtoka.*” – viszont ezt a „nemes ember” végakaratahoz kötötte (DTT: 1222. évi IV. törvénycikk 1.§). Talán ez az oka annak, hogy 1324-ben még a királyi adomány választása tűnt a biztosabb megoldásnak, amelynek átmeneti eredményességét Pető visszavont ellentmondása igazolja. Pető ellenállása bizonyára nem volt ok nélküli, Pór Antal feltételezése szerint nem kizárt, hogy a hatalmaskodás idején még a Németújváriakhoz húzott (PÓR 1888: 471), de elegendő lehetett okként az is, hogy Pető családja nem kelt ronkoni védelmére.

Az első oklevél, amely Gelsei Margitot már Magyar Pál társaként (*consors*) említi, 1332. október 20-án kelt. Az 1328-ban elhunyt Köcski Sándor örökösei – fia, György és unokatestvére, Miklós – birtokaik felét (Pápac, Écs, Pázmánd, Somlyó, Köcsk, Zsédény, Miske, Ukk, a két Páli és Sebes) királyi jóváhagyással zálogösszegben Margit asszonynak adták el (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 161).

A következő hónapban, november 8-án kelt I. Károly „fiúsító” oklevele, melynek dispositiója szerint a privilégium adása királyi gondoskodásból, jóvátételként történt, tekintettel Köcski Sándor és Magyar Pál különös és érdemes szolgálataira, követendő jó példát mutatva: „... akik utódaikkal együtt a király és a szent korona számára tett hűséges szolgálataik miatt hűtlenek által veszték el kegyetlen halállal, azok örökségét nehogy idegenek szerezhesék meg, vagy az ellenség vehesse birtokába...” További indoklása szerint az atyai örökség a természetes és a pozitív jog alapján is megilleti Margit asszonyt, ezért az ország szokásjoga ismeretében, különös kegyelméből és királyi hatalmából diszpozitív szabályt alkalmazva atyai javainak örökösévé teszi (FEJÉR 1832/b: 592–596).

Három nappal később, november 11-én Károly Róbert Magyar Pált is megerősítette felesége, a már „valóságos örökös” Margit asszony atyai birtokaiban – az 1324. évi adomány (*Makua, Gelse, Zala és Paah*) alapján (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 268). Ennek oka valószínűleg az újszerű megoldás bizonytalan kimenetelében keresendő, a későbbiek szerint ez az óvatosság közel sem volt alaptalan.

A privilégium Margit asszonyt kamarásnak „*cubiculari*” nevezi. Egy 1238. évi, a nápolyi Anjou királyi udvar udvartartását ismertető írás, két kamarást említi a király közvetlen környezetében szolgálatot teljesítők közül az első helyen. A későbbi magyar királyi udvarok kamarásai is a királyi udvar „belső termeiben” teljesítettek szolgálatot. A szolgálattelvők felügyeletét ellátó kamarások a királyi család bizalmas, meghitt emberei voltak. Az udvari rangsorban előkelő helyen álló kamarások, az udvari ünnepélyek fényét is nagyban emelték – Mátyás és Beatrix lakodalmi menetében kilenc ifjú kamarás táncoltatta a lovát.

Az örökölt és adománnyal is bebiztosított birtokokról 1339-ig nincs információnk, az 1339-es két adatból ítélve azonban nincs okunk kételkedni abban, hogy e birtokok felett Magyar Pál és felesége rendelkezett (PITI 1999: 99, 105). Nem tudjuk azt sem, hogy a királyi udvarban Margit asszony meddig látta el a kamarás szolgálatot – valószínűleg már nem sokáig, ugyanis a későbbiekből inkább anyai elfoglaltságára következtethetünk.

Pál országbíró 1337. évi intézkedéséből Magyar Pál mester fiáról, Domokosról szerethetünk tudomást – királyi adományként a Szatmár megyei *Bogda* birtokot kapta (DL 51078.). Pór Antal szerint Domokosnak már 1332-ben is nagykorúnak kellett lennie, így Magyar Pál előző házasságából születhetett (PÓR 1889: 471). Biztosan közös házasságukból

származó gyermekeik Erzsébet és László. Erzsébet 1344-ben, László pedig 1345-ben tűnt fel – valószínűleg ekkor már nagykorúak, így az 1330-as évek elején születhettek.

Márk fia Pető 1340. január 1-én a veszprémi káptalan előtt jószágai (*Gerse, Makua, Noghmezadou, Hodaz, Sarfeumezadou és Nogpah*) Magyar Pál általi elfoglalása miatt tiltakozott (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1873: 116). Ez az egy oklevél nevezi Petőt gerseiként; az oklevélből még azt is megtudhatjuk, hogy Petőnek Gersén háza volt, amelyből őt és hozzátartozóit Magyar Pál kizárta, és a házat felgyújtotta. Ez évben, március 25-én kelt a vasvári káptalan I. Károly királynak írt azon jelentése is, amely szerint rokoni kapcsolatait Pető a káptalan előtt igazolta, így a káptalan állásfoglalása szerint őt az örökösödés *Gerse, Kysmakua, Huzzewpah és Zalatheluk* birtokokban megilleti (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 362).

Az ügyben 1341. február 18-án a vasvári káptalannak két újabb levele is beazonosítható, királyi parancsra a káptalannál lévő: 1260. évi birtokmegváltásról szóló kiadványát privilégiális formában átírja (DL 91316.), valamint saját 1313. évi privilégiumáról is hiteles másolatot készít (DL 91317.), és mindkét iratot a parancsban foglalt módon megküldi a királynak. Az ügy lezárásáról, illetve folytatásáról nincs információ, eredménynek könyvelhetjük el azonban a család birtokainak 1260-ig történő visszavezethetőségét.

1340-ben Magyar Pál pályájának csúcspontjára ért, december 19-én mint királyi kincstartót (*thesaurarius*) említik. Károly Róbert 1342. július 16-án halt meg, így ha a fenti birtokügy eddig az időpontig nem záródott le, akkor annak rendezése már fiára, a július 21-én megkoronázott I. Lajosra maradt.

Magyar Pál 1343. augusztus 21-én László császári prépost – és egyben királyi titkos kancellár és kápolna ispán – előtt *Gelse, Gerl, Nogmezadow és Kysmezadow* Vas megyei birtokait, és *Hwzwpah* Zala megyei birtokát a feleségének, Margit asszonynak adta (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 414). Az adomány ténye azt igazolja, hogy a fenti birtokok 1340 után is Magyar Pál kezén maradtak. Mivel 1346-ig Pető személye a birtokok kapcsán nem került még előtérbe, feltételezhetően az adományozás más okból történhetett.

1343-ban került sor Erzsébet királyné nápolyi útjára. A királyné és népes kísérete június 8-án indult útnak Visegrádról, majd 1344. április 4-én indult vissza Manfredóniából. Erzsébet királyné kíséretének egyes feltételezések szerint Magyar Pál is tagja volt. Mivel az 1343. évi adomány idején Erzsébet királyné már Nápolyban tartózkodott, ennek csak az esetben van realitása, ha I. Károly kincstartója később indult az özvegy királyné után. Küküllői János beszámolója szerint, Lajos király „még négyezer igen jó arany márkát küldött” a királyné után, így Magyar Pál nápolyi útjának valóban lehetett alapja. A feltételezést erősíti, hogy első végrendeletét a titeli káptalan előtt – nem sokkal a királyné és kíséretének a visszaérkezése után – 1344. december 21-én tette.

Végrendeletében feleségére, Margit asszonyra hagyta valamennyi Sopron, Zala és Vas megyében fekvő vásárolt birtokát, a budai és esztergomi házával, visegrádi telkével és Óbuda területén fekvő *Fenewmal* nevű szőlőjével együtt. Lányára, Erzsébetre pedig a Szabolcs megyei *Biaach, Patruh, Byayuk, Wewsed, Keek, Laphtelek*, a Bodrog megyei *Adrian*, a Temes megyei *Modus, Biaka, Berch* és az Esztergom megyei *Dag, Saros* birtokait, az Adorján birtok területén lévő ménest, valamint egy szőlőt Buda városa mellett fekvő Szent Jakab faluban. Engedélyezvén azt is, hogy a birtokokkal szabadon rendelkezzenek. (DL 3609.) Végrendeletében fiai (Domokos és László) nem szerepelnek, viszont velük közösen intézi 1345-ben a Bodrog megyei Felsőadorján birtok vételét (DL 3736.).

Egy I. Lajos által kiadott, későbbi átírásban fennmaradt 1346. évi oklevél (DL 90927.) szerint Margit asszony atyjától örökölt birtokainak egy részét *Makwa*, *Hodaz* és *Zalateluk* birtokokat unokatestvérének Márk fia Petőnek átengedte. Az adományozásra a király előtt Magyar Pál, Margit asszony, és fiuk László, valamint Márk fia Pető részvétele mellett került sor. Az oklevél regesztája szerint „megállapították, hogy őseiktől örökölt birtokaikat: *Gelse*, *Makwa*, *Mezado*, *Sarfewmezado*, *Hodaz*, *Zalateluk*, *Pah* és *Derse* possessiókat tőlük az idők folyamán elidegenítették, ezeket azonban Károly király örökjogon Margit asszonynak adományozta”.⁶ A birtokok átengedése „bizonyos feltételek mellett” történt, ennek ellenére Margit asszony a három birtok átadását később sohasem vitatta, Pető az adományt követően nevét már *Makua*-i, *Makwa*-i előnévvel használta.

László birtokügyek rendezésébe történő bevonását, egy 1347 évi irat is bizonyítja. Magyar Pál fiával a Rábaközben fekvő két Páli (*Paly*) ügyében járt el, mivel a két birtokot Köcski György a zálogból nem váltotta ki (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHELY 1865/a.: 199).

1350. január 29-én Erzsébet királyné előtt Magyar Pál egy újabb végrendeletet tett, amelyben lányára, Erzsébetre hagyományozta az Esztergom megyei *Dag*, *Saras*, a Szatmár megyei *Bach*, a Szabolcs megyei *Deuecher*, a Bodrog megyei *Fulseu-Adryan* és *Olsou-Adryan* possessiókat és a budai Szent Jakab falu területén lévő szőlőt, valamint az Adorján possessión lévő 40 lovat (DL 4109.). Az oklevél szerint a végrendeletet Péter és Pál apostolok küszöbének felkeresése – római zarándoklata – miatt tette, Erzsébetről való gondoskodásaként, akinek ekkor a férje is távol van. A tervezett zarándoklat a második nápolyi hadjárat idejére tehető, amelyre a király április 4-én indult útnak Zengg-ből.

Pór Antal feltételezése szerint a nápolyi hadjárat egyik vezetője, Lackfi Miklós lehetett Magyar Erzsébet férje (PÓR 1889: 477). Pór feltételezése valószínűleg téves, ugyanis egy 1430. évi oklevél Magyar Pálné (*domina Margaretha vocata mater nobilis domine Elizabeth consors Pauli dicti Magyar*) lányának, Erzsébetnek férjeként Körtvélyesi Miklóst (*Nicolao Kwrthweles*) említi (GÉRESI 1883: 126).⁷

ADOMÁNYOK ÉS ALAPÍTÁSOK IDŐSZAKA

Az első időpont, amely Margit asszony adományozási szándékára utal, 1351. május 8-ra tehető. Az esztergomi káptalan 1364. évi átírásában fennmaradt oklevél szerint Margit asszony ekkor kért és kapott királyi engedélyt arra, hogy a Vas megyei Pápoc helységet bárkinek elhagyhassa (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHELY 1865/a.: 247). A feltételezést alátámasztja Pető (– ekkor már *Makua*-i) mester 1352. március 25-i, a Gelse possessió eladományozására vonatkozó tiltása is, ami Margit asszony férjére és fiára, Lászlóra is kiterjedt (DL 91441.). A helyzet komolyságára utal az október elején kelt királyi parancs, amely Pető és fiai, valamint más név szerint megjelölt Gelse környéki személyek Margit asszonnyal szembeni megidéztetésére vonatkozik (DL 909 15.). Az ügy folyamán Magyar Pál 1353. augusztus 22-én a császári prépost előtt újra a feleségének, Margit asszonynak adta a Vas megyei *Gelse*, *Serl*, *Nagmezadow* és *Kismezadow* valamint a Zala megyei *Hwzwupah* nevű birtokokat (DL 3609.). *Makwa*-i Pető mestert pedig az ügyben három márka bírság megfizetésére kötelezték – a bírság elengedéséről az országbíró, a zágrábi püs-

6 Az oklevél regesztája az adományozást „I. Károly király” részvétele mellettinek nevezi.

7 Az oklevél keltezése (1430. okt. 4.) mintegy nyolcvan évvel későbbi – valószínűleg ekkori átírás.

pök kérésére október 6-án rendelkezett (DL 91454.). Ennek ellenére még ez év októberének végén, fia János nevében, László császári prépost előtt, az eltíltást *Gelse* mellett a Dráván túli *Derze* és a Zala megyei *Paah* possessiókra is kiterjesztette (DL 91456.), (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 543).

Az előzményekből sejthető lépés megtételére – Margit asszony első adományára – 1353. október 31-én kerül sor. Egyben ez az első említése Margit asszony krónikusnak tűnő betegségének is, rendelkezését ugyanis betegágyában tette végrendelet formájában. Rendelkezése szerint a Vas megyei *Gelse*, *Olsár*, *Sarfeumezadou* és a Verőce megyei *Derze* nevű birtokát az óbudai klarissza apácákra hagyja, a nevezett kolostorban egy oltárt is alapít és meghagyja azt is, hogy halála esetén ide temessék. A birtokadományt férje és fia beleegyezésével tette, de a birtokok haszonvételi és a rendelkezési jogát élete végéig fenntartotta, zálogba adás vagy elidegenítés esetén a kiváltás jogával viszont az apácák is élhettek (NAGY 1891: 127), (DL 91460.).

Az adományban részesített kolostor az özvegy királyné, Piast Erzsébet alapítása, a vonatkozó pápai engedély 1334-ben kelt, a kolostor használatbavétele a negyvenes évek közepére tehető. A királyné saját végső nyughelyét is itt jelölte ki, a kolostor kerengőjéből nyíló Krisztus teste-kápolnában. A kolostor a királyi udvar és a főúri családok leánynevelő intézményeként is szolgált, birtokokkal és más jövedelmekkel való ellátását és ezek felügyeletét is az özvegy királyné irányította. Az adomány elleni tiltakozását *Makua*-i Pető mester a vasvári káptalan előtt 1354. január 8-án foglaltatta írásba (DL 91459.). Az özvegy királyné kérésére – Pető tiltásának mellőzésével – történt királyi megerősítést pedig január 27-én rögzítette a budai káptalan (DL 91460.), (NAGY 1891: 167).

Időközben újabb adományok is történhettek, mert 1354. december 15-én a királyné Margit asszonynak szabad rendelkezési joggal visszaadta az 1353. évi adományban szereplő *Olsár* és adományban nem említett Zala megyei *Hozyupah*, *Sceuthanduryaspaha*, *Beurpah*, *Nogpokafelde* valamint Vas megyei *Korlahfalua*, *Syndafolde* birtokokat (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 557), (DL 91468.). A birtokok visszaadására az oklevél szerint részben Margit asszony anyagi szükségleteinek biztosítása (– hasznok szedése, betegségére történő hivatkozással), a három Páh esetében pedig a Boldogasszonypáhon lévő pálos monostor tizedének rendezése miatt került sor. Történetírói is Margit asszony szorult anyagi helyzetét emelik ki – „pillanatnyi pénzszüksége” (PÓR 1888: 479), „csaknem nyomorúságba döntötte” (BEDY 1939: 7) –, e feltételezéseknek azonban nincs realitása. Margit asszony atyjától örökölt birtokai a család birtokállományának csak a kisebb részét képezték, így anyagi gondjai ekkor még nem lehettek. A birtokvisszaadás tényleges oka inkább az Aranybulla szabad végrendekezési jogának 1351. évi változásával lehet kapcsolatban. Ugyanis I. Lajos az 1351. végén tartott országgyűlésen, a résztvevők kérésére a szabad végrendekezésre vonatkozó cikkely módosítása mellett erősítette meg az Aranybullát: „*Kivéve egyedül a kiváltságból kizárt, előbb érintett egy cikkelyt, tudniillik ezt: »Hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban és szabadságukban áll az egyházak, avagy tetszésük szerint mások részére, élők közt vagy halál esetére adakozni, hagyományt tenni, birtokaikat eladni vagy elidegeníteni.« Sőt ellenkezőleg, éppenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerént, tisztán és feltétlenül, minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiakra és nemzetségeikre háromljanak.*” (DTT: 1351. évi törvény-cikkek 11. §).

Két nappal az 1354. évi birtokvisszaadás után Magyar Pál a váradi káptalan előtt egy újabb rendelkezést tett. Feleségének és leányának adta a Szabolcs, Szatmár, Bodrog, Fejér és Esztergom megyei, valamint a Bereg megyei birtokait (NAGY 1891: 255), (DL 1066., DL 41387), megjelölte felesége hitbér és jegyajándékát (200 marka) és lánya Erzsébet leánynegyedét is. Az adományt pedig I. Lajos ez esetben is anyja, Erzsébet királyné kérésére erősítette meg, egyben szabad rendelkezési jogot is adva a birtokokra (DL 1066.).

Valószínűleg Pető mester már tudott valamit, mert 1355. január 31-én az országbíró előtt, majd február 3-án a királyi kápolnaispán és titkos kancellár előtt újra protestál és tiltakozik *Gelse*, *Sarfeumizhadon*, a másik *Myzhadon*, *Gench*, *Huzupah* és *Derze* elidegenítési szándéka miatt (DL 91471., DL 91472.). Pető tiltakozása az 1353. évi adományban szereplő Gelsére és Derzére is kiterjedt (– így ezek ekkori státusza is kétséges), és a Margit asszonynak visszaadott Hosszúpáh mellett még három birtokot érint, amelyek közül Gencs az eddigiekben még nem volt említve.

Az 1354. évi birtokügyek valós okára Margit asszony 1355. március 15-én tett újabb adománya mutat rá: férje egyetértésével – a haszonvételi és rendelkezési jog fenntartása mellett – Szabolcs és Szatmár megyei birtokokat adományoz a klarissza apácáknak (DL 4501.). Fia, László egyetértésének hiánya nem véletlen, László ugyanis már 1354-ben elhunyt. Holttestét a klarissza kolostor fogadta be; megtudjuk azt is, hogy László nős volt, és özvegye is az óbudai kolostort jelölte meg végső nyughelyeként. László temetésekor az apácák a Bodrog megyei két Adorjánt kapták adományul (FEJÉR 1833: 434, 435–437).

A Bodrog megyei két Adorjánra vonatkozóan a király április 6-án rendelte el a klarissza apácák birtokba iktatását, ennek megtörténtét az óbudai káptalan április 26-án jelentette a királynak (DL 4505.). A Szatmár és Szabolcs megyei birtokok „jövvényeknek” való átörökítése a helyi birtokosok tiltakozását váltotta ki, Zalkát (*Zalka*) és Mátét (*Mathe*) érintően még 1360-ban is tiltakozással élnek (DL 51879.). Margit asszony 1361-ben Visegrádon, a Szabolcs megyei Demecser (*Deuecher*) Szent György egyházának adta a Merse nevű halastavát (NAGY–NAGY–VÉGHÉLY 1874: 192).

Az év közepén viszont már Erzsébet királyné és az óbudai klarissza apácák prokurátora Zudar Péter mestert tiltotta a (*Deuecher*) birtok használata, rongálása és elidegenítése ügyében (DL 5066.). Az oklevélből azt is megtudjuk, hogy Erzsébet királyné ezt megelőzően a birtokot 600 forintért már megvásárolta. Ennek ellenére november 21-én mégis személyesen intézkedett Zudar Péter királyi főpohárnok és fivérei beiktatására, Demecsert és még további négy birtokot érintően, melyeket azok Magyar Pálnétól szereztek meg vétel révén (DL 5091.). Ugyanezen a napon kelt I. Lajos azon két oklevele is, amelyekben a vevők és Margit asszony nyilatkoztak az adás-vétel részleteiről, a Szabolcs megyei birtokok átengedése 3000 forint és a Pilis megyei Tinnye (*Tennye*) birtok ellenében történt (DL 5092., DL 5093.).

Az 1355. évi adomány és az ezt követő birtokügyek a Magyar házaspár életében bekövetkezett jelentős változásra utalnak. A Margit asszony szülőföldjéhez tartozó birtokok tekintetében már nem az elidegenítéssel, hanem a birtoklással kapcsolatos ügyletek kerülnek előtérbe, más távoli birtokok esetében viszont az elidegenítés dominál. Valószínűleg a házaspár az ezt követő időszakban költözött a Vas megyei Pápocra, ennek előkészítése ekkor már folyhatott. Abban, hogy végső lakhelyül nem Gelsét választották, biztosan közrejátszott a Köcski Györggyel való jó viszonyuk, valamint a Pető családdal való ellentét is. Más ügyekből tudjuk, hogy Margit asszony anyai unokatestvérének, Köcski Györgynek is Pápocon volt udvarháza, Magyar Pált egy későbbi irat néhai *Papuch*-iként említi (DL 91732.).

1354 után lányukról, Erzsébetről sem értesülünk többé, az ekkor leánynegyedként megjelölt birtokok már az óbudai klarissza kolostor adományát képezték, a későbbi birtokügyekből ítélve az 1360-as években már biztosan nem lehetett életben.

1355. augusztus 20-án Regeni Tamás fia István a szomszédság jogán azért emelt kifogást, mert a Magyar házaspár a Szabolcs megyei *Bach* birtokot másnak akarta eladni (DL 41267.). *Makwa*-i Pető mester pedig 1356. július 27-én a király előtt, Treviso (*Teruisio*) mellett azért protestált, mert a *Mezado* és *Gern* birtokokat Margit asszony elfoglalva tartotta (DL 91488.), (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1873: 130). 1358. április 26-án újra panaszt tett ekkor *Gelse*, *Mezhadou*, *Sarfeumezhadou* és *Gery* elfoglalása miatt (DL 91523.).

Gelsei Margit 1357 őszén, Budán tartózkodott, október 3-án megint betegágyban tette újabb adományát, amely szerint az atyjától örökölt gelsei szőlőt és jobbágytelket a vasvári domonkosoknak adományozta (DL 91505.). 1357 végén került sor egy régebbi birtokügy lezárására is. Csák Móric 1309-ben a pápoci uradalmat a kolostorba vonult volt feleségének és rokona Csák bán kolostorban élő özvegyének adta. A győri káptalan privilégialis oklevelét 1223-ban Károly Róbert is megerősítette (FEJÉR 1832/a: 444), a birtokot viszont 1325-ben Köcski Sándornak adta (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 137). Az óbudai domonkos apácák által feltámasztott birtokigény végső rendezése 1357. november 18-án történt meg, melynek során Katalin soror a Vas megyei Pápcot tartozékaival (Ekl és Csatabér) és a Sopron megyei két Pálit Köcski Györgynek és Margit asszonynak 300 márka örök áron eladta (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 217).

Ekkor a birtokügyekben többnyire már Margit asszony járt el; 1358. január 24-én megint betegágyban van, és tesz bevallást a Bereg megyei *Musey* és *Kyszalka* eladásáról (DL 1066.). Az adásvétel feltételezhetően az Erzsébet királynéval egyeztetett módon történhetett, mert április 12-én utólagosan a királyi megerősítést is megkapta (DL 1066.). Úgy tűnik, hogy Magyar Pál sem tudott a két birtok eladásáról, melyek beiktatása az óbudai apácák részére így meghíúsult, Magyar Pál ügyvédje a Gyula pozsonyi alispánnal szemben indított pert 1359. február 24-én elveszítette (DL 41387.).

1358-ban – Pető panasza alapján királyi utasításra – Vas megye közgyűlésén tanúk meghallgatására került sor; Kont Miklós nádor jelentése szerint *Gelse* és *Gery Makua*-i Pető örökölt birtokai, a másik két possessiót pedig már a nagyatya is bírta (DL 91523.). November 20-án Margit asszony a Vas megyei *Trebech* possessióban lévő részeket vett zálogba (DL 91525.). A nádori gyűlésen elhangzottak felbátoríthatták Pető mestert, mert a király január 2-án már az idézésére adott utasítást, ugyanis Margit asszony panasza szerint annak Vas megyei *Gelse*, *Geregen*, *Nogmezado*, *Saarfeumezado* birtokait jogtalanul elfoglalta (DL 90922.). Hasonló problémák lehettek a Zala megyei *Scenthandraspaha* birtokokkal is, mert február 22-én Margit asszony a possessió visszaszerzése ügyében intézkedett (DL 91533.).

Az eddigi adományokból megítélhetően Margit asszony a birtokok hasznainak szedését és a rendelkezés jogát többnyire fenntartotta. Az erre való törekvés rokonai részére történt elidegenítések és adományok esetében is megfigyelhető. Magyar Pál felesége kérésére 1359. március 25-én a budai káptalan előtt a Vas megyei Sárfőmezadót (az oklevél regesztájának szűkszavú tudósítása szerint: *fratri suo patrueli* – atyai unokafivére) *Elleus* fiának, Miklós mesternek, valamint Miklós mester János nevű fiának 600 forint örök áron eladta (DL 91535.). Közel két évvel ezután, 1362. március 19-én, a budai káptalan királyi utasításra a biznyságlevélről Gelsei Margitnak egy átiratot adott ki (DL 91573.). Az átirat alapján az országbíró elrendelte a birtok restaurációját, mivel az új birtokosok a biznyságlevélben

foglalt feltételnek (– a birtokok összes jövedelmeinek átadása Margit asszony élete végéig) nem tettek eleget (DL 91585.). Ezzel az ügy még mindig nem zárult le, mert a vasvári káptalan 1363. január 8-án kelt jelentése szerint Margit asszony Sárffőmezadó birtokába történő bevezetése során *Elleus* fia Miklós mester ellent mondott és ellentmondása miatt január 20-ra a királyi prezencia elé idézték (DL 91585.). A végeredményről nincs közvetlen információ, bár ez nem igazán lehetett kétséges. Miklós mesterrel és fiával, *Tuz* Jánossal még 1364-ben is pereskedésre kényszerült (DL 91698.).

Petővel való ügyének lezárása viszont még mindig várat magára, Miklós országbíró 1359. május 8-án a pert, az alperes *Makwa*-i Pető által bemutatott királyi parancsra, Szent Mihály nyolcadára (október 6-ra) halasztotta (DL 91537.).

1359-es évre tehető Gelsei Margit első alapítása is, bár az ennek részét képező templom ekkorra már elkészült. Az Ágoston-rend magyarországi tartományfőnöke, Várad Miklós ugyanis ez évben kért engedélyt Kálmán győri püspöktől az egyházmegye területén a rend megletelepedésére. Kérélmé szerint Gelsei Margit Pápocon a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére templomot építtetett, mellette pedig telket ajánlott a kolostor megépítésére, és vállalta annak javadalmazását is (BEDY 1939: 52). A Kálmán püspök engedélye alapján alapított perjelség Margit asszony általi javadalmazása 1360-ban Visegrádon, az esztergomi káptalan kiküldöttéi előtt történt (FEJÉR 1834: 175), (BEDY 1939: 98). A javadalom Pápop birtok kétharmad részéből minden hasznával és tartozékaival (külön kiemelve az Asszonyerdő, a szombati vásárjog és a hatkerekű malom jövedelmét), Miklósfalu birtok fele részéből minden hasznával és tartozékaival (kivéve az itteni malmokat), Sebes birtokból és a Zala megyei Hosszúpáh és Tulpáh hegyjogából állt. Bizonyos birtokrészekre ez esetben is az élete végéig tartó haszonélvezet kikötése mellett rendelkezett. Az adományt a király 1361. május 23-án erősítette meg (FEJÉR 1834: 220). Az alapítás miatt sérelmét vélelmező Szent Lőrinc-egyházat Margit asszony 12 lóval, 8 ökörrel és a rábai malom két kerekének jövedelmével kárpótolta (BEDY 1939: 53).

A perjelség megépítésének fedezeteként Margit asszony valószínűleg az eddigi életében már sok gondot okozó atyai örökségét szánta. 1360. március 16-án *Makua*-i Pető újra eltiltással élt, a *Gerse*, *Mezadou* és *Sarfeymezadou*, *Gerny*, *Hozzoupaah* és *Derze* possessiók elidegenítését érintően (DL 91545.).⁸ Pető gyanúja nem volt alaptalan, a Kont Miklós nádor által április 4-én kiadott oklevél szerint a *Gelse*, *Saarfemezadow* és *Gern* possessiókat a nádor 200 budai márka örök áron megvette, de a vételár kifizetéséig nem lép birtokba (DL 93886.).

1361-ben Margit asszonyt a balsors két esetben is elérte, ez év elejére tehető Köcski György halála, az év végére pedig a férjét, Magyar Pált is elveszítette – november 11-én Margit asszonyt már Magyar Pál özvegyeként említik (DL 5093.). Köcski György halálát követően, április 9-én I. Lajossal megerősíttette nagybátyja, Köcski Sándor 1327. évi adományát (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 226).

Az adomány megerősíttetése nem volt szükségtelen, ugyanis Kont Miklós nádor 1362. május 12-én kelt ítéletlevele szerint Pápop tartozékainak (*Chataber*, *Ekl*) és az ezekkel szomszédos *Miklofalva* tulajdonjogát Móric fia Simon mester megtámadta, a nádori ítélet szerint vitatott birtokok Margit asszonynak és Köcski György unokafivérének Kacsó (*Kachow*) Tamásnak a közös tulajdona (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 239).

8 Érdekes színfolt, hogy a Verőce megyei Derzét Erzsébet királynő 1380-ban, végrendeletében udvarhölgyére Pekri Klárára hagyta.

A következő évben más birtokok tekintetében vált szükségessé az országbíró intézkedése. Visegrádon március 4-én kelt Bebek Imre azon oklevele, amelyben azt tanúsítja, hogy Meggyes (*Meges*) Jakab Magyar Pál özvegyének prokurátora 23 napon át várakozott az országbíró ítélőszéke előtt, de nem jelentkezett senki, aki meg akarta volna támadni az özvegy *Sebus*, *Huzyupah* és *Gelse* birtokokra bejelentett tulajdoni igényét, amelynek a kihirdetése a vasvári, győri és pápai vásárokon történt. (DL 5196.)

Margit asszony 1364 elején az esztergomi káptalannal átíratja a Vas megyei Pápoc eladományozhatóságára vonatkozó 1351. évi királyi engedélyét (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 247), újabb tanújele az elidegenítési szándéknak a Nagyécs (*NogEch*) birtokosainak vizsgálatára július 21-én kiadott királyi parancs is (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/b.: 118). Nem sokkal ezután az oldalági rokonok tiltása is megjelenik, Köcski Dénes fiai a birtokok (különösen *Papuch*, *Kuchk* és *Sedun*) tervezett elidegenítése miatt a vasvári káptalan előtt emeltek kifogást (DL 41612.).

Gelsei Margit új alapítása, választott végső lakhelyének, Pápocnak egyházi uradalomná való tételét célozta. A pápoci prépostság alapítólevelét Kálmán győri püspök 1365 Szent György napjának nyolcadán (április 24-ét követő nyolcadik napon, május 1-én) állította ki. A prépostság okmánytárában fennmaradt alapítólevel (VAJK 2003: 38) a társas káptalan státuszára, felépítésére és működésére vonatkozó püspöki intézkedések mellett, az alapítónő akaratának megfelelően kitér az uradalom egészének megtartására (csak egymásnak adhatják el a birtokokat) és részletesen felsorolja az új egyházi intézménynek juttatott javakat (BEDY 1939: 8, 76). A javadalom a Vas megyei pápocon egy utcából (*platea*), a Pápoc birtok fele részéből, a szintén Vas megyei Köcsk birtokból, a Sopron megyei Rábaközben a két Páli birtokból és a *Doch*, *Chayk*, Vicafölde pusztákból (prédiumok), valamint a Győr megyei Écs birtok fele részéből állt. A felsorolás ez esetben is külön említi az Aszszonyerdő felét, valamit még egy sebesi rét felét is.

A pápoci prépost és perjel birtokokba történő bevezetésére I. Lajos magyar király a pannonhalmi konventet 1367. február 19-én utasította (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 252). Ennek megtörténtét követően, az ehhez tartozó bizonyítvány és a királyi megerősítés kiadása közel egy évvel ezután, február 23-án történt (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 257). Pető mester ekkorra már biztosan belátta, hogy Margit asszony életében nincs realitása a „*jure haereditario*” elv érvényesítésének, ugyanis az egyik sajátjának tartott birtok (*Sarfeumezadou*) zálogba vételéről a vasvári káptalan egy 1367 őszi bizonyágleveléből értesülhetünk (DL 91732.). *Makua*-i Pető 100 forintos, zálogba vételből származó tartozásának megfizetését Margit asszony 1368 márciusának végén, Pápocon, a betegágyához kiküldött hiteles személyek előtt igazolta (DL 91736.).

Margit asszony egy újabb adománya egyben a Pápocon, valószínűleg ebben az időszakban kialakított jobbágytelkes településrész (hóstát) első írásos bizonyítéka is. 1367. november 13-án, szolgálataiért a *Gench*-i Boda fia Jánosnak és feleségének ad egy Pápoc területén a hóstát (*Houstat*) utcában (*in platea*) fekvő jobbágytelket, egy négy ekealjnyi (*ju-gerum*) szántót és egy rábai malomhelyet a Pápoc melletti *Ekl*-en, valamint a pápoci piaci vámot (DL 5622.).

A kolostor építése ekkor még mindig tart, ennek befejezéséről Margit asszony 1368-ban rendelkezett, elszámolás kötelezettsége mellett a sebesi malom két kerekének jövedelmét és a pápoci vásárvámot a perjel az építkezés befejezésére fordíthatja (BEDY 1939: 54, 102). Az irat érdekessége, hogy az egyházi intézmények képviselői mellett Gelsei Margit

familiárisait-servitorait is megnevezi, az általa nemes férfiakként (*nobilium virorum*) megjelölt Boda Mihályt és Jánost, Vörös Jakabot és Meggyes Jakabot.

A prépostság templomának (*ecclesie Sancti Salvatoris*) építéséről nincs közvetlen információ, de ekkor valószínűleg még építés alatt lehetett, ugyanis más zálogba adásról is tudunk. 1368 végén Bebek István országbíró ad ki bizonyáglevelet a Magyar Pálné által zálogba adott két Páli (*Keetpaly*) és *Saras* visszaváltásáról (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 261). Az építkezések költségeinek fedezésére szolgálhattak az 1369. évi birtokelidegenítések is. *Makua*-i Pető mester már az 1368. évi Zala megyei nádori gyűlésen protestált, mert „mint hallotta” Margit asszony *Gelse*, *Hvzzyupah* és *Mezadou* possessiók elidegenítését tervezi (DL 91738.). 1368 végén a zalai konvent szintén Pető (*Machkuwa*-i) személyében tiltja Magyar Pál özvegyét a *Hozyopachg* possessió eladásától, a szentjakabi *Chermely* fiát, Istvánt pedig annak megvételeitől (DL 91747.). Végül Margit asszony a Zala megyei (Páh nevű) birtokait a Pilis megyei Tinnyével, 1369 elején mégis az óbudai Klarisszák kapták meg, ötezer aranyforint ellenében (FEJÉR 1854: 202).

I. Lajos ez év márciusi 24-i utasításából értesülünk Margit asszony *Makua*-i Petőnek juttatott újabb adományáról, az utasítás végrehajtását – a *Gelse* fele részébe történt bevezetés megtörténtét – a győri káptalan április végén jelentette a királynak (DL 91750.). *Gelse Korlathfalua* felé eső részének átengedése, Margit asszony részéről nyilván nem volt feltétel mentes, a feltételek teljesítése Petőnek viszont valószínűleg nem állt szándékában. Ezt sejteti a király újabb parancsa, amelyben a vasvári káptalant utasítja nyilatkozattételre a *Gerse* és *Mezadou* possessiók Petőnek történt elidegenítése ügyében (DL 91772.). A király augusztus 26-án viszont már a győri káptalant értesíti arról, hogy Magyar Pál özvegyétől *Gelse*, *Kismezadou*, *Kuchk* és *Sedem* possessiókat megszerezte, elrendelve a birtokok statuációját (DL 91786.). A király részére történt beiktatásakor *Makua*-i Márk fia Pető és *Kuchk*-i Mihály fia Tamás tiltakozott „proximatatis quam etiam ratione commetaneitatis” (– a legközelebbi rokonság) címén, ezért október 6-ra megidéztek őket a királyi prezencia elé (DL 91786.). A birtokok és birtokrészek visszatartása ügyében indított pert a nádor királyi parancsra 1372. január 13-ra (DL 91788., DL 91790.), majd pedig a felek kérésére május 1-re halasztotta (DL 91791.).

Margit asszony március 18-án még biztosan életben volt, ugyanis a győri káptalan kiküldöttjei előtt ekkor nyilatkozott Pápocon – a Lajos királynak eladott és per alatt álló *Gelse* és *Kysmezadov* birtokok miatt – a két *Paly*, Mezőlaki Miklós óbudai várnagynak 60 aranyforint értékben történt zálogba adásáról (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 269). Bizonyára nem véletlen Mezőlaki Zámbo Miklós feltűnése sem, Óbuda vára 1343 óta az özvegy királyné tulajdonát képezte, várnagyai birtokügyekben általában a királynét képviselték.

Pór Antal szerint Gelsei Margitnak 1372. május 24-e után „nyoma vész az élők közt, hogy annál maradandóbb fényben ragyogjon a hálás utókornál” (PÓR 1889: 486). Utolsóként ismert végrendeletét még 1371. július 22-én, Pápocon, ismét betegágyban tette (BEDY Vince 1939: 54, 82). Az adományból kivette a királynak eladott Köcsk birtokot és módosította az általa alapított két pápoci egyház javadalmazását. Rendelkezése szerint a prépostság a Vas megyei Pápos birtok kétharmad részét, Szentmiklós birtok fele részét; a Sopron megyei két Páli és Sebes birtokot és a Tyák és Vicafölde nevű pusztákat (prédiumokat); a Győr megyei Nagyécs és Pázmánd birtokot kapta. A prépostság adományának részét képezte még a Pápos közepén lévő fürdő – közfürdő (*balnea comuna*), a pápoci hatos-malom két kereke

és Asszonyerdő fele, a Miklósfalvafölde pusztán lévő négykereű malom, a sebesi hármasmalom másfél keréke és az Úr-rét fele. A Győr megyei két birtokból viszont kivette az itt szedetni szokott hegyi jog és az évente kétszer járó kollekták felét. Külön rendelkezett a pápoci hetivásár vámjából a hetenként megfizetendő negyven dénár felhasználására, amelyet a tanító kanonok fizetésére kell fordítani.

A perjelség a Vas megyei Pápoc birtok harmad részét és Szentmiklósfalva birtok fele részét és Ekl pusztát (prédiumot) kapta. A perjelség adományának részét képezte még a pápoci hatos-malom négy keréke a hozzá tartozó sziget jövedelmével és az Asszonyerdő felel, a Szentmiklósfalva birtokon lévő malom, és a sebesi hármasmalom másfél keréke és az Úr-rét fele. A Győr megyei két birtokból kivett hegyi jog és kollekták fele és a pápoci hetivásár vámjának visszamaradó része is a szerzeteseket illette. Kikötötte azt is, hogy a szerzetesek a birtokokat csak a prépostságnak adhatják bérbé, védnökül pedig csak Magyarország királyát választhatják, a kikötésben foglaltak megsértése és a javadalomhoz tartozó jogok hiányában a perjelség javadalma örökjogon a prépostságra szálljon. A feltételes rendelkezésre a két alapítás Szentzék általi megerősítésének a késése, illetve ennek már ismert problémái miatt kényszerült.

Gelsei Margit egyházi adományaira vonatkozó dokumentumokból kirajzolódik azon személyek köre, akikhez életében leginkább kötődött. Az elvesztésük nyomán érzett hiányt és fájdalmat a vallásos meggyőződése szerinti, túlvilágra is kiterjedő gondoskodással igyekezett enyhíteni. Adományaiban és alapításaiban szülei, férje Magyar Pál, fia László és lánya Erzsébet, nagybátyja Köcski Sándor és fia György, valamint Kacsó Miklós és fia Tamás személyét emelte ki.

UTÓSZÓ

A történet által érintett korban az egy és azonos értékű nemesség (*una et eadem nobilitas*) elvét valló szabadok életében általában a szokásjog érvényesült. A Károly Róbert által egyesített ország új arisztokráciájának kialakítása a birtokviszonyokba való közvetlen beavatkozást is szükségessé tette. Talán egy ehhez kapcsolódó kísérletként értelmezhető az 1332. évi öröklési privilégium is, amelyben az oldalági rokonság nyilván ősi jogainak semmibevételét látta. A Magyar Pált említő későbbi oklevelek „*magn*” – magnificus jelzője nem hagy kétséget arra vonatkozóan, hogy Margit asszony családja is Károly Róbert új arisztokráciájához tartozott. Birtokügyeik rendezése nem befolyásmentes, de nem is öncélú.

A király, királynő, nádor illetve más befolyásos személyek támogatásával bonyolított ügyek általában a hívek szolgálatára és lelki gondozására hivatott intézmények létrehozására irányultak. Vilmos pécsi püspök és kápolnaispán 1373. évi oklevele bizonyítja, hogy „a király által Margit asszonytól 600 aranyforintért és 150 márkáért megvásárolt, Vas megyei *Kuchk*, *Seden*, *Gelse* és *Kysmezado* possessiok” bevétele is a két pápoci egyház építését szolgálta (NAGY 1889: 404), (DL 91802.). Az impetitorok elől menekített birtokok Gelsei Margitnak köszönhetően így a társadalmi haladás és a modernizáció – templomok, káptalani iskola, közfürdő (ispotály), hóstát létesítése és fenntartása – térnyerését tették lehetővé.

A Pór Antal által megszólított „hálás utókorunk” mindig vannak tartozásai. Erre figyelmeztet bennünket az Magyar Történelmi Társulat 1867. évi, alapításkori pecsétjébe vésett

„emlékezzünk a régiekről” felirat is. A jelen szócikk célja is az emlékezet megújítása, bár erre egy közterületnév, vagy intézménynév – Pápocon – valószínűleg alkalmasabb lenne.

Nem könnyű választ adni arra, hogy ki is volt Gelsei Margit. A töredékes, nehezen átlátható birtokügyek kuszaságából nem magát a személyt, hanem csak annak jellemét tudjuk kiragadni. Gelsei Margit a magyar „trecento” sikeres asszonya volt, mégpedig a reneszánsz igazi értelmében. A többnyire tragikus sorsúnak tartott hölgy sikere a kor keretei által meghatározott közjó szolgálatában érhető tetten, a maga vallásos módján megújulást, átalakulást, újjászületést vitt a középkori Pápoctra.

1372-ben, minden bizonnyal az óbudai klarisszák templomába, az általa alapított oltár elé temették. Nyolc év múlva mentora, Piast Erzsébet magyar királyné is követte.

FORRÁSOK

- BEDY Vince 1939. *A pápóci prépostság és perjelség története. Győregyházmegye multjából. VI. szám.* Győregyházmegyei Alap Nyomdája. Győr.
- BLAZOVICH László 1993. *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia VIII. 1324.* Szeged
- FEJÉR, Georgius 1832/a. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VIII. Vol. II.* Budae.
- FEJÉR, Georgius 1832/b. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VIII. Vol. III.* Budae.
- FEJÉR, Georgius 1833. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi IX. Vol. II.* Budae.
- FEJÉR, Georgius 1834. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi IX. Vol. III.* Budae.
- FEJÉR, Georgius 1854. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi IX. Vol. IV.* Budae.
- GÉRESI Kálmán 1883. *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Második kötet.* Budapest.
- ENGEL Pál 1988. *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323).* Századok.
- IPOLYI Arnold – NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső 1873. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. V.* Győr.
- IPOLYI Arnold – NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső 1876. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. VI.* Budapest.
- IPOLYI Arnold – NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső 1880. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. VII.* Budapest.
- KARÁCSONYI János 1901. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Második kötet.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- NAGY Imre 1878. *Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- NAGY Imre 1891. *Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. VI.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- NAGY Imre 1889. *Sopron vármegye története. Oklevéltár I. Sopron.*
- NAGY Imre 1891. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. VIII.* Budapest.
- NAGY Imre – NAGY Iván – VÉGHÉLY Dezső 1874. *Gróf Zichy Okmánytár. III.* Pest.
- NAGY Imre – PÁUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső 1865/a. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius. I.* Győr.

A MÚLTNAK KÚTJA

CSISZÁR ZOLTÁN: MARGARETHA CUBICULARI

- NAGY Imre – PÁUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső 1865/b. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius. II.* Győr.
- NAGY Imre – PÁUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső 1866. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. III.* Győr.
- NAGY Imre – STUMMER Arnold – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső 1867. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. IV.* Győr.
- NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső – NAGY Gyula 1886. *Zala vármegye története. Oklevéltár I.* Zala vármegye közönsége. Budapest.
- NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső – NAGY Gyula 1890. *Zala vármegye története. Oklevéltár II.* Zala vármegye közönsége. Budapest.
- PITI Ferenc 1999. *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia XXIII. 1339.* Budapest–Szeged.
- PODHRADCZKY József 1860. *XII. A pápóczi prépostság és perjelség. MagyarTörténelmi Társ. Hetedik kötet.* Magyar Tudományos Akadémia. Pest.
- PÓR Antal 1889. *Nemes Magyar Pálné asszony. 1310–1372.* Katolikus Szemle.
- SZENTPÉTERY Imre 1961. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet 2–3. füzet. 1272–1290.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- VAJK Ádám 2003. *A pápoci prépostság iratai.* Győri Egyházmegyei Levéltár. Győr.

MÁS HIVATKOZOTT DOKUMENTUMOK

- FÜLÖP László 2010. *Gersei Margit, a pápoci prépostság alapítója.* Vasi Szemle. 4. szám. 463–469. old.
- F. ROMHÁNYI Beatrix 2013. *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek.* Akadémiai doktori értekezés. Budapest.
- SZENDE László 2007. *Piast Erzsébet és udvara.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest.

RÖVIDÍTÉSEK

- DL = A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.
- DTT = Digitalizált Törvényhozási Tudástár. Corpus Juris Hungarici. 1000 év törvényei.